

Futhark

International Journal of Runic Studies

Main editors

James E. Knirk and Henrik Williams

Assistant editor

Marco Bianchi

Vol. 3 · 2012

© Contributing authors 2013

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported License, <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/>

All articles are available free of charge at
<http://www.futhark-journal.com>

A printed version of the issue can be ordered through
<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-194111>

Editorial advisory board:

Michael P. Barnes (University College London), Klaus Düwel (University of Göttingen), Lena Peterson (Uppsala University), Marie Stoklund (National Museum, Copenhagen)

Typeset with Linux Libertine by Marco Bianchi

University of Oslo
Uppsala University

ISSN 1892-0950

Finsta i Skederid (U ATA3916/47)

Svante Fischer

Övergångs- och tidigvikingatida inskrifter som blandar äldre och yngre runformer är av stort intresse för runologin. Oftast stör inte de olika runformerna läsningen. Äldre och yngre allografer återger i regel ett och samma språkljud, till exempel på Sparlösastenen (Vg 119), där både **ǫ** (𐌳) och **ɑ** (𐌳, 𐌳), liksom **ṁ** (𐌺) och **m** (𐌺) förekommer. Mer komplicerad är dock övergången från en äldre till en yngre runrad där antalet tecken reduceras samtidigt som specifika grafer försvinner. Exempel på detta är runorna **g, w, e, d, o** som ersätts med **k, u, i, t** resp. **u**. För den runologiska teoridiskussionen måste framförallt understrykas att en grafematisk förändring inte kan ske för bara en graf i taget. Istället måste grafematisk förändring ta hänsyn till samtliga använda grafem i en regional kontext. En grafs möjliga utformning begränsas av andra i bruk varande grafer, med vilka den inte får förväxlas, annars inträder grafematisk förvirring. Det är inget problem att ha flera allografer för samma språkljud med motsvarande allofoner. Problemet är att man inte kan använda grafer som är identiska med andra grafer med annorlunda ljudvärde. Grafematiska innovationer som förs in utifrån är därför särskilt problematiska och måste successivt integreras om de ska användas i någon större utsträckning. Detta betyder att grafematisk förändring från den äldre samgermanska till den yngre nordiska runraden nödvändigtvis skett stegvis, över en längre tid (Schulte 2009, 116; Barnes 2009, 139). Det förefaller vara så att språkljud kunde få ny grafematisk representation efter det att andra ljud inte längre återgavs grafematiskt på samma sätt, t ex ersattes den urnordiska **H**-runan med en enkel bistav med den graf som tidigare användes för **A**. Men det krävs en konsekvent jämförande bevisning som vetenskaplig metod för att undvika cirkelresonemang eller att man frångår deduktiv metod. Jämförande belägg för en successiv anpassning kan återopas från fornhögtyskt område i form av griffelruninskrifter och manuskriptrunor. I kontinental karolingertida klostermiljö under sent 700-tal och tidigt 800-tal ges inlånade grafer successivt nya ljudvärden i samklang med regional

Fischer, Svante. "Finsta i Skederid (U ATA3916/47)."
Futhark: International Journal of Runic Studies 3 (2012, publ. 2013), 125–34.

© 2013 Svante Fischer.

This is an open-access article distributed under the terms of the
Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported License.

fonologisk språkförändring (Arntz 1944, 169, 229, 231f.; Derolez 1954, 2; Nievergelt 2009, 16, 49–51). Jämförelsen med dessa kontinentala belägg visar att viktiga grafer i nordiska övergångsinskrifter, särskilt den äldre **d**-runan och olika varianter av den tidigvikingatida **o**-runan (𐌺, 𐌻, 𐌺, 𐌻), borde tolkas utifrån de möjligheter de hade att kunna representera specifika ljudvärden inom ramen för regional ristarpraxis snarare än utifrån antagandet om existensen av ett artificiellt supraregionalt spridningsmönster.

Fyndomständigheter, tidigare läsning och tolkning

1947 återfanns ett runstensfragment av sandsten under jordbruksarbete vid Finsta i Skederid i Uppland på en åker nära kyrkan i ett rikt fornlämningsområde. Sven B. F. Jansson inspekterade fyndet 1950. Först fyra år senare publicerade han dock en bild och en kort notis om fyndet i *Fornvännen* (Jansson 1954). Samtidigt med fyndet 1947 grävdes ett par störda gravkontexter en bit därifrån. Gravarna var skelettgravar utan några anmärkningsvärda gravgåvor. Däremot återfanns kistspikar av järn, vilket antyder en sen datering till yngre vikingatid och en grav inom ramen för kristen ideologi. Runstensfragmentet från Finsta i Skederid visar däremot upp runformer både ur den äldre och yngre runraden. Den tillhör därmed ett betydligt äldre stadium av runristningar av övergångstyp som sträcker sig från vendeltid in i tidig vikingatid och står därmed knappast i säker relation till de utgrävda gravarna. Runstensfragmentet från Finsta translittereras enligt Magnus Källströms redogörelse (2007, 52):

Rad 1 ...-**ont**rsta...

Rad 2 ...**ua**ish**a**...

Rad 3 ...-**rum**

Noteras bör att den femte läsbara runan i andra raden tolkas som ett **h**, fast med dubbla korsande bistavar (s. 51):

The rune form of the Finsta fragment does not contradict an interpretation of the rune as **d**, but if ...-**ont**r is the remains of the word *stændr* the carver has used the **t**-rune to denote /d/ and we do not expect him to also have a special **d**-rune. Consequently, the disputed rune on the Finsta fragment should be interpreted as an **h**-rune.

Denna tolkning förutsätter ett unikt grafem, fortsättningsvis benämnt ”**h**” (𐌺), som mig veterligt inte uppträder utanför Finsta-inskriften. Källström (s. 52, fig. 4) ser också ett ”**h**” i den första runan i den fjärde raden i en chiffer-

inskrift på en kopparamulett från Staraja Ladoga (X RyMelnikova2001;196), vilken sålunda skulle utgöra förebild för en av allt att döma helt ochiffererad och utan vidare läsbar steninskrift i Uppland. Det förefaller mindre sannolikt, eftersom McKinnell, Simek och Düwel (2004, 64f.) med all tydlighet visar att Staraja Ladoga-inskriftens chiffer är enhetligt utförd enligt redundansprincip, där bistavar dubbleras på de första runorna i de tre första raderna och därmed med sannolikhet också i den första runan i den fjärde raden. Den återopade runan ifråga måste följaktligen läsas som ett helt vanligt **H** som i ett chiffer fått ytterligare en korsande bistav och alltså ingenting har med Finsta-inskriften att skaffa. Det är osannolikt att man använt en graf, som annars bara förekommer i en chifferinskrift på ett ideologiskt laddat lösföremål, i en helt vanlig steninskrift med en annan form av ideologiskt innehåll. På samma vis är det inte troligt att redundanschiffer skulle kunna influera generell grafematisk utveckling av runraden. Här vill jag också understryka att jag som helt förståeliga felläsningar av Arthur Nordén (1962) kan avfärda de påstådda belägg för enstaka **M**-runor på amuletterna från Birka och Ulvsunda som tidigare anförts som belägg för övergångs- och tidigvikingatida inskrifter, efter ha fått ta del av Sonia Steblin-Kamenskayas mikroskopfotografier. Faktum är att de med Finsta-ristningen i tid och rum närmaste jämförbara beläggen är Rickebytarningen (U HG1989;44) i Uppland från c:a 650 e.Kr. och Ög 136 Rök från omkring 800 e.Kr. Slutsatsen blir därför att Finsta-fragmentets runa med två huvudstavar och dubbla korsade bistavar skall läsas som **d**, liksom i alla andra ochiffererade runinskrifter från Norden.

Ett nytt läsnings- och tolkningsförslag

Res unica nulla est. Ett enstaka belägg bevisar inte en allmängiltig sanning, oavsett tentativa fonotaktiska fördelar. Eftersom det är osannolikt att en graf ”**H**” med dubbla, korsade bistavar skulle förekomma en enda gång i den samlade korpusen av övergångs- och tidigvikingatida inskrifter måste tills vidare en annan tolkning presenteras. Som jag ser det måste den nya tolkningen utgå från flera jämförbara belägg där en graf med två huvudstavar och två korsade bistavar emellan står för **d**, samtidigt som **t** också kan denotera /d/ och alltså är en allograf till **d**. Det finns flera sådana fall med vilka man kan jämföra Finsta-inskriften. Jag vill därför presentera en ny läsning och tolkning av runstensfragmentet från Finsta. Totalt förekommer 18 runor i Finsta-inskriftens tre rader. Ordgräns markeras inte. Andra tecken än runor saknas. Rad 1 är sedan tidigare korrekt återgiven. Rad 2 kan inledas med en mening med adv. *svā* ’så’ (jfr. **sua** på Vg 59, U 947, H SS1979;13), följd av relativpartikeln *es* ’som, han’ (jfr. **is** på bl.a.

Sö 217) eller pres. 3 p. sg. *es* 'är' (jfr bl.a. Ög 136 Rök; Stroh-Wollin 1997). Rad 2 skulle då kunna syfta på frasen i rad 1: *stændr stæin, svā es da...* Det finns också möjligheter att läsa **ua**is, men av fonotaktiska skäl bör det oavsett vilket gå en ordgräns mellan denna sekvens och **d**. Eftersom bara ytterligare en runa **a** följer **d** i Finsta-ristningen är det svårt att föreslå en entydig tolkning. Det kan röra sig om en begreppsruna **d**, med betydelsen *dagr* 'dag' som på Ög 43 Ingelstad, eller om möjligheten att *Dagr* skulle vara ristat **dakr**, vilket dock saknar paralleller. Andra lösningar är tänkbara så länge de utgår från att vi har att göra med ett **d**. De två **a**-runorna i rad 2 har bistavar som går tvärs över huvudstaven. Så är inte fallet med den första runan i rad 3. Inget hindrar att det är en skadad runa **h**, med endast en från vänster stigande bistav, precis som på Rickebytarningen (Gustavson 1989). Källström (2007, 53) föreslår att den skadade första runan i rad 3 skulle kunna vara ytterligare ett "h" med dubbla korsade bistavar och vill därför i tredje raden se ett manligt personnamn *Hrōðmundr* (jfr Peterson 2007, 120). Efter min egen undersökning av Finsta-fragmentet 3 december 2009 anser jag den tidigare läsningens identifikation av den skadade första runan som felaktig men suppleringen och tolkningen av runorna i rad 3 som riktig. Det bör understrykas att där dubbla korsande bistavar förekommer, runan **d** i rad 2 och runan **m** i rad 3, är ristningslinjernas ytterst tunna men djupt huggna. Den breda och ojämna fördjupning som finns i underkanten av den skadade första runan i rad 3 har en liknande motsvarighet utmed underkanten efter sista runan i rad 3. Dessa är bägge snarast ojämnheter i stenytan och inte ristade linjer. Jag skulle därför istället vilja föreslå följande translitterering, normalisering och översättning:

Rad 1 ...-ontr sta...	... [st]ændr sta[in] ...	"... står sten ..."
Rad 2 ...ua is da...	... [s]va(?) es(?) Dagr(?)...	"... så(?) som(?) Dag(?) ..."
Rad 3 ...Hrum...	... Hrom[und(r)](?) ...	"... Hromund(?) ..."

Grafematisk och fonologisk förändring i ett supraregionalt perspektiv

Källström önskar att se en koppling mellan Finsta-ristningen och danska och ryska kontexter, särskilt Helnæs-Gørlev-gruppen (2007, 55):

Since the rune-stone from Finsta has traits in common with the Danish rune-stones of the Helnæs-Gørlev group, it should maybe be seen as a forerunner to the rune-stone custom in this part of Uppland, and would further strengthen the idea of Denmark as the prime source for the rune-stone tradition in the area.

Det verkar dock finnas för få specifika grafematiska drag mellan Finsta och de danska inskrifterna för att man skulle kunna säkerställa ett specifikt inflytande, ett belägg för en supraregional tendens i form av en enhetlig ristarkultur i övergångsfasen mellan de både runraderna. Inte minst den yngre **o**-runans bistavar tvärs över huvudstaven i Finsta-inskriften är signifikanta samtidigt som **a** fortfarande förekommer på Snoldelev-stenen (DR 248), Flemløse-stenen (DR 192) och Avnslev-stenen (DR 189). **m** saknas i futharkerna på Gørlev 1 och Malt-stenen (DR NOR1988;5). Ett annat viktigt argument mot en koppling är att Helnæs-Gørlev-gruppen begagnar sig av en typ av chiffer som inte förekommer i vare sig Staraja Ladoga eller Finsta-ristningen, nämligen repetitiva sekvenser av åtskilda runor, jfr Gørlev 1-stenens **pmkiiisssttiiiilll**, Gørlev 2-stenens (DR EM85;239) **pppuuu?nnn?** och Malt-stenens **titultitul** och **utu:tuuut**. Rökstenens olika räknechiffer ska vi inte gå in på, men de visar knappast på någon direkt relation till Staraja Ladoga eller Helnæs-Gørlev. Det finns heller inga säkra belägg för att runstensresarformlerna i Helnæs-Gørlev-gruppens inskrifter på något sätt skulle ha influerat uppländska runstensresare och runristare. De äldsta beläggen och närmsta parallellerna finns istället i Östergötland, jfr KJ 59 Ällerstadstenens **raisidoka stainar** och Rökstenens **aft uamup stonta runar þar**. Inget hindrar därför att regional variation i Mälardalen står bakom Finsta-inskriftens betydande särdrag. Tills vidare kan vi notera att inga kända belägg för Helnæs-gruppens maskros-**m** (𐌚) eller Gørlev-gruppens **o**-runa förekommer i Uppland, något som starkt talar emot en direkt koppling mellan dessa danska runinskrifter och Finsta i Skederid.

Rökstenen som jämförelse

På Rökstenen finns många av de äldre runorna belagda i två partier av inskriften, raderna 21–22. Jämförelsen med Rökstenen är ytterst relevant eftersom Finsta-ristningens **d**-runa fyra gånger motsvaras av samma graf på Rökstenen (Källström 2007, 51, fig. 3). Ett viktigt påpekande är att de äldre runorna används för närliggande ljudvärden på Rökstenen, man leker med allofoner och allografer. Det förefaller finnas en avsiktlig baktanke i detta. Det skulle kunna handla om en lärd uppvisning där man medvetet använder sig av äldre allografer, vilka man av hävd känner till har underordnats som passiva, vilande allografer i den nya 16-typiga nordiska runraden som av allt att döma är fullt utvecklad på Rökstenen i de andra raderna. I de tre raderna med äldre runor (varav en helt säkert är ett chiffer) växlar ristaren mellan att använda **w** och **o** (𐌚) för **u**. Tidigare forskning har gjort gällande att Rökstenens chifferformer för **a** (𐌛) och **i** (𐌚) skulle vara nya påfund. Jag

tror detta är ett misstag. Jag vill hävda att både härstammar från den äldre **j**-runan, men att man skiljer mellan **A** och **j** precis som på DR 357 Stentofthen. Det rör sig alltså inte om en chifferad **i**-runa, utan en **j**-runa som används för **i**, precis som **e** används för **i**. Raderna 21–22 med äldre runor ska alltså translitteras sålunda:

sagwmogmeni þad hOar igOldiga Oari gOldin d gOonar hOsli

Här kan man notera att runan **d** representerar språkljuden /d/ i *goldinn* och /t/ i *þat*. Runan **d** måste alltså ha någon form av allografisk status jämte **t**, enligt ristaren. Jämförelsen mellan Rökstenen och Finsta i Skederid stöder alltså läsningen av vad som ser ut som en **d**-runa som just en **d**-runa. Och inget hindrar således att runorna **d** och **t** bägge betecknar /d/ i en och samma inskrift.

Den fornhögtyska runtraditionen och manuskriptrunrader som jämförelse

Kan utvecklingen av **t** och **d** till allografer under en övergångsperiod beläggas i andra områden med liknande runtraditioner? Man kan notera att den speciella runformen av **d** som uppträder på Finsta-fragmentet tidigast kan beläggas i Rhenlandet redan under äldre Merovinger-period II (c:a 530/540–560/570 e.Kr.), eftersom runformen uppträder både på dräktspännet från Freilaubersheim (KJ 144): **boso wraet runa þk dapiña goldida** samt svärdskidsmunblecket från Eichstetten, grav 186 (Opitz 1981, 29–31): **danil muni wiwol**. Bägge inskrifterna kommer från väldaterade slutna gravkontexter (Krause och Jankuhn 1966 resp. Sasse, Alt och Hollack 2001, 201, 434, pl. 79). Men under andra hälften av 600-talet e.Kr. upphör skicket att nedlägga gravgåvor på kontinenten och därmed försvinner möjligheten att finna runristade föremål på merovingertida gravfält. Mellan c:a 630 och 750 e.Kr. finns alltså en lucka där runornas utveckling är svår att följa eftersom den materiella kulturen manifesterar sig annorlunda i övergången från merovingertid till karolingertid. Låt oss därifrån flytta blickfånget till de karolingertida klostren som till exempel Fleury i Frankrike, Fulda i Tyskland, och Sankt Gallen i Schweiz. Här finns en rad olika runrader och marginalia i handskrifter. Till denna korpus skall tillfogas runalfabetet från Rom (Franzén 1988) och de fornengelska runristningarna på relikskrinen från Auzon, Gandersheim och Mortain. Ett tiotal olika griffelinskrifter på fornhögtyska (jfr Nievergelt 2009, 75) samt runica manuscripta i totalt elva olika handskrifter finns bevarade i Sankt Gallen. Detta mycket viktiga material får betraktas som relativt okänt och kunskapsluckor

är därför helt ursäktliga. De fornhögtyska griffelinskrifterna visar på en bred folklig tradition och kan inte viftas bort som ”lärdd spekulatión”. Det går helt säkert att spåra ljudförändringar i manuskriptrunraderna (Derolez 1954, 125). De som skriver ned runraderna står inför samma problem som alla andra runkunniga vid den här tiden. Vad gör man när de ursprungliga ljudvärdena och runnamnen inte längre motsvaras i det talade språket? Det som framförallt är tydligt i manuskriptrunraderna är att man tacklar den andra tyska ljudförskjutningen stegvis, och inte med en enhetlig reform. Ljudövergången kan spåras mellan runinskriften på bältespannet i Pforzen, grav 239, som dateras av Babucke (1999b, 22) till äldre Merovinger-period III (ca 560/570–590/600 e.Kr.) och en uncial griffelinskrift i Sankt Gallen handskrift 11, vilken dateras till 800-talet (Nievergelt 2009, 41): Pforzen **andi** resp. Sankt Gallen handskrift 11 *enti*. Vidare kan man visa att **t**, **d**, och **p** har specifika ljudvärden ända in i denna period, jfr runinskriften på elfenbensringen i Pforzen, grav 255: **aodlip wrait runa** som är det yngsta belägget där alla tre runorna förekommer samtidigt (Babucke 1999a). Efter äldre Merovinger-period III svävar man i dunkel fram till dess att 800-talets runmanuskript kommer i dagen.

Runraden i Sankt Gallen, Stiftsbibliothek, handskrift 270

Den långa runraden i Sankt Gallen handskrift 270, den s k Isruna-traktaten, har tidigare påståtts vara en förtyskad anglosaxisk runrad (jfr Derolez 1954, 90–94). Utifrån senare forskning (Nievergelt 2009, 49–51, 68 f.) skulle Isruna-traktaten kunna ses som en fornhögtysk runrad som utökats med inlånade anglosaxiska grafer. Traktaten dateras till första hälften av 800-talet och är således helt samtida med Rök- och Sparlösa-inskrifterna, och därför sannolikt också med Finsta-ristningen. Eftersom runraden i Sankt Gallen handskrift 270 inte är anglosaxisk utan fornhögtysk speglar runornas namn och ljudvärden inte fornengelskan utan övergången mellan protofornhögtyskan och fornhögtyskan. Här har *p* > *d* (runan *Dorn*) och *d* > *t* (runan *Tag*) skett men däremot ännu inte *t* > *z*. Runan som senare skall komma att bli *Ziu* heter fortfarande *Ti*. Då runorna *Ti* **t** och *Tag* **d** återger samma språkljud /t/ har de ansetts vara allografer och återges med samma unciala *t*.

Sankt Gallen handskrift 878

Handskriften 878 har på lösa grunder tillskrivits abboten Hrabanus Maurus i Fulda och daterades därför tidigare till 819 e.Kr. (Arntz 1944, 168). Derolez (1954, 74) anför sannolikt med rätta en datering till 840-talet. Handskriften tillhörde 1457 katedralbiblioteket i Chur och har först senare hamnat i Sankt

Gallen (a.st.). Den visar att man kände till den 16-typiga futharken, liksom den anglosaxiska futhorcen även om man själv använde den fornhögtyska versionen för att skriva på både latin och fornhögtyska. Det finns viktiga skillnader mellan handskrift 270 och handskrift 878. I de hrabaniska runalfabeten har hela ljudövergången $p > d$, $d > t$, $t > z$ redan skett och runan **t** beskrivs följaktligen i uncialer som *ziu*.

Runraden i Bryssel, Koninklijke Bibliothek, handskrift 9565–9566

Handskriften Bryssel, Koninklijke Bibliothek, 9565–9566 härstammar från klostret Saint Laurent i Liège. Kontakterna mellan Sankt Gallen och detta kloster var betydande och munken Notker från Sankt Gallen blev sedan biskop i staden åren 972–1007 e.Kr. (Derolez 1954, 95). I handskriften ges **t**-runan namnet *Tag*. Utvecklingen är helt logisk eftersom det gamla namnet på **t**-runan förändrats till *Ziu*. Men någon **z**-runa var inte önskvärd, följaktligen fick namnet på **d**-runan som förändrats till *Tag* helt enkelt flyttas till **t**-runan, samtidigt som både runnamnet *Ziu* och **d**-runan utgick ur systemet. Runraderna på kontinenten visar en stegvis övergång i samklang med ljudförändringar. Så borde det ha gått till i Mälardalen, och Finstaristningen är rätt tolkad det främsta beviset på detta.

Sammanfattning

Sammanfattningsvis kan sägas att Finsta-inskriften innehåller de äldre runorna **d** (𐌆) och **m** (𐌚), samt troligen **h** (𐌗) med en enkel bistav från vänster sluttande mot höger. Säkra belägg för chiffer eller en tidigare oattesterad graf ”**h**” (𐌗) med dubbla korsande bistavar saknas i inskriften. Troligare är att den speglar en regional grafematisk utveckling snarare än en supraregional. Inskriften bör ses inom perspektivet där övergången mellan den äldre och yngre runraden sker stegvis, vilket också förefaller vara fallet i det merovingertida Nordsjöområdet och på den karolingertida kontinenten. Jämförelsen med Rökstenen och Finsta i Skederid å ena sidan, den fornhögtyska runtraditionen och manuskriptrunraderna å den andra är mycket relevant och tillför en hel del i diskussionen. Jämförelsen visar att under övergångsperioder kan runorna **d** och **t** som ursprungligen stått för olika ljudvärden få allografisk status om de under en period av fonologisk språkförändring hamnar tillräckligt nära varandra fonologiskt samtidigt som runformerna är tydligt distinkta från varandra.

Bibliografi

- Arntz, Helmut. 1944. *Handbuch der Runenkunde*. 2 utg. Halle/Saale. Nytryck: Königswinter 2007.
- Babucke, Volker. 1999a. "Die Runeninschrift auf dem Elfenbeinring von Pforzen (Allgäu)." I *Pforzen und Bergakker: Neue Untersuchungen zu Runeninschriften*, red. Alfred Bammesberger och Gaby Waxenberger, 121–26. Göttingen.
- . 1999b. "Die Runenschnalle von Pforzen (Allgäu)—Aspekte der Deutung 1. Zur Herkunft und Datierung: Archäologischer Befund." I *Pforzen und Bergakker: Neue Untersuchungen zu Runeninschriften*, red. Alfred Bammesberger och Gaby Waxenberger, 15–24. Göttingen.
- Barnes, Michael. 2009. "The Origins of the Younger Futhark: A Review of Recent and Less Recent Research." *NOWELE: North-Western European Language Evolution* 56/57, 123–42.
- Derolez, René. 1954. *Runica Manuscripta: The English Tradition*. Rijksuniversiteit te Gent, Faculteit van de Wijsbegeerte en Letteren, Werken 118. Brugge.
- DR + nr = inskrift publicerad i *Danmarks runeindskrifter*. Av Lis Jacobsen och Erik Moltke. 3 vol.: *Text; Atlas; Registre*. København 1941–42.
- DR EM85;239 = inskrift på Gørlev-stenen 2, publicerad av Erik Moltke i hans *Runes and Their Origin: Denmark and Elsewhere*. Copenhagen 1985 (på s. 239).
- DR NOR1988;5 = inskrift på Malt-stenen 2, publicerad av Marie Stoklund i *Nytt om runer* 3 (1988, publ. 1989), 5.
- Franzén, Gösta. 1988. "A Runic Inscription Found in Rome." *Saga och sed* 1986, 101–08.
- Gustavson, Helmer. 1989. "En runristad speltärning från Vallentuna." *Haukr—en rinker från Vallentuna: Arkeologisk undersökning av fornlämning 27, Rickeby, Vallentuna sn, Uppland*, av Lars Sjösvärd, 41–48. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer, Rapport UV 1989:2. Stockholm.
- H SS1979;13 = inskrift på Forsa-ringen, Forsa socken, Hälsingland. Publicerad av Aslak Liestøl i "Runeringen i Forsa: Kva er han, og når vart han smidd?" *Saga och sed* 1979 (1980), 12–27 (på s. 13).
- Jansson, Sven B. F. 1954. "Uppländska, småländska och sörmländska runstensfynd." *Fornvännen* 49, 1–25.
- KJ + nr = inskrift publicerad i Krause och Jankuhn 1966.
- Krause, Wolfgang, och Herbert Jankuhn. 1966. *Die Runeninschriften im älteren Futhark*. 2 vol. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, philologisch-historische Klasse, 3 ser. 65. Göttingen.
- Källström, Magnus. 2007. "The Rune-stone Fragment from Finsta in Skederid—The Oldest Rune-stone with Long-branch Runes in the Mälars Valley?" I *Cultural Interaction between East and West: Archaeology, Artefacts and Human Contacts in Northern Europe*, red. Ulf Fransson, Marie Svedin, Sophie Bergerbrant och Fedir Androshchuk, 50–55. Stockholm Studies in Archaeology 44. Stockholm.

- McKinnell, John, Rudolf Simek och Klaus Düwel. 2004. *Runes, Magic and Religion: A Sourcebook*. Studia Mediaevalia Septentrionalia 10. Wien.
- Nievergelt, Andreas. 2009. *Althochdeutsch in Runenschrift: Geheimschriftliche volkssprachige Griffelglossen*. Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur, Beiheft 11. Stuttgart.
- Nordén, Arthur. 1962. "Gasten i Ulvsunda snärjd och besvärjd: Ett bronsbleck från o. 800 e.Kr., stort som en lillfingernagel, med runtrolldom mot gengångare." *Bromma Hembygdsförenings Årsbok* 33, 4–9.
- Opitz, Stephan. 1981. "Runeninschriftliche Neufunde: Das Schwert von Eichstetten/ Kaiserstuhl und der Webstuhl von Neudingen/Baar." *Archäologische Nachrichten aus Baden* 27, 26–31.
- Peterson, Lena. 2007. *Nordiskt runnamnslexikon*. 5 rev. utg. Uppsala.
- Sasse, Barbara, Kurt W. Alt och Barbara Hollack. 2001. *Ein frühmittelalterliches Reihengräberfeld bei Eichstetten am Kaiserstuhl*. Landesdenkmalamt Baden-Württemberg, Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 75. Stuttgart.
- Schulte, Michael. 2009. "The Scandinavian Runic Reform: A Sound Notion or a Research Dogma?" *NOWELE: North-Western European Language Evolution* 56/57, 107–22.
- SRI = *Sveriges runinskrifter*. Olika författare; publicerade av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. 14 vol. hittills. Stockholm 1900 ff.
- SRI, 2 = *Östergötlands runinskrifter*. Av Erik Brate. 1911.
- SRI, 3 = *Södermanlands runinskrifter*. Av Erik Brate och Elias Wessén. 1924–36.
- SRI, 5 = *Västergötlands runinskrifter*. Av Hugo Jungner och Elisabeth Svärdström. 1940–70.
- SRI, 6–9 = *Upplands runinskrifter*. Av Sven B. F. Jansson och Elias Wessén. 1940–58.
- Stroh-Wollin, Ulla. 1997. "Vad betyder regional-kronologisk variation? Fallet *vas/var, es/er*." I *Blandade runstudier*, vol. 2, red. Lennart Elmevik och Lena Peterson, 115–33. Runrön 11. Uppsala.
- Sö + nr = inskrift publicerad i *Södermanlands runinskrifter*, dvs. SRI, 3.
- U + nr = inskrift publicerad i *Upplands runinskrifter*, dvs. SRI, 6–9.
- U ATA3916/47 = inskrift i rapport av J. M. Johansson i skrivelse 15/8 1947. Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet, Stockholm, diariernr 3916/47.
- U HG1989;44 = inskrift från Rickeby, Vallentuna socken, Uppland. Publicerad i Gustavson 1989, 44.
- Vg + nr = inskrift publicerad i *Västergötlands runinskrifter*, dvs. SRI, 5.
- X RyMelnikova2001;196 = inskrift från Staraja Ladoga, Oblast Sankt Petersburg, Ryssland. Publicerad av Elena Melnikova i hennes *Skandinavskie runičeskie nadpisi: Novye naxodki i interpretacii. Teksty, perevod, kommentarij*. Moskva 2001 (på s. 196).